

РОЗДІЛ 6 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.162.1'37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.28>

МОРФО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ КАУЗАЦІЇ ГНІВУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ)

MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC STRUCTURE OF COMMUNICATIVE SITUATIONS OF THE CAUSATION OF ANGER (ON POLISH LANGUAGE MATERIAL)

Коваленко Д.І.,

*orcid.org/0000-0002-6887-6127**молодший науковий співробітник відділу романських, германських та балтійських мов
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України*

Гнів – сильна емоційна реакція, що може виникати як відповідь на певні зовнішні фактори (несправедливість, конфлікти, загрози, перешкоди у досягненні мети та ін.), а також внутрішні фактори (особисті переконання, цінності). У короткостроковій перспективі гнів може бути корисним для людини. Однак, якщо його не контролювати, це може призвести до негативних наслідків, як для здоров'я, так і для взаємин з іншими людьми. Тому, важливо навчитися керувати цією емоцією, щоб не дати їй руйнівно впливати на життя. Наша стаття присвячена дослідженню морфологічного і синтаксичного вираження синтетичних та аналітичних каузативів гніву в польській мові. Під каузативністю ми розуміємо семантичну категорію, яка виражає причинно-наслідкові зв'язки між реаліями позамовної дійсності. Як і більшість дослідників, ми вважаємо, що категорія каузативності репрезентується на семантичному, синтаксичному та морфологічному рівнях. Каузація гніву у польській мові може позначатися за допомогою дієслів, фразеологічних одиниць та синтаксичних конструкцій, що включають назву емоції та допоміжне дієслово. У нашому дослідженні усі комунікативні ситуації каузації гніву ми поділяємо на агентивні та неагентивні (в залежності від наявності чи відсутності агенса). У семантичній структурі агентивних комунікативних ситуацій виділяємо агенса, каузатора (або причину), експерієнцера та предикат. Агенса – це актанта, який здійснює емоційний вплив. Експерієнцера – той, хто переживає емоційний стан. У ролі каузатора, або причини, може виступати подія, стан, предмет, який викликає у об'єкта емоційний стан. При аналізі мовної об'єктивації каузації емоцій каузатор відіграє важливу роль. У неагентивних комунікативних ситуаціях агенса відсутній. Кожен компонент цієї семантичної структури має свою синтаксичну реалізацію. Усі аналізовані конструкції розділяємо на три групи: агентивні розщеплені, агентивні нерозщеплені та неагентивні конструкції. До розщеплених відносимо такі конструкції, у яких агенса і каузатора є окремими актантами, а до нерозщеплених – такі, де ці семантичні ролі поєднуються в одному актанта. Результати дослідження показали, що неагентивні конструкції є найчисленнішою групою.

Ключові слова: каузатив, каузатор, агенса, агентивний, неагентивний, розщеплений, нерозщеплений.

Anger – is a strong emotional reaction that can arise in response to certain external factors (such as injustice, conflicts, threats, obstacles to achieving goals, etc.) as well as internal factors (personal beliefs, values). In the short term, anger can be beneficial for a person. However, if not controlled, it can lead to negative consequences for both health and relationships with others. Therefore, it is important to learn to manage this emotion in order to prevent it from having a destructive impact on one's life. The article analyses the morphological and syntactic expression of the causator (or cause) in the communicative situations of causation of anger in the Polish language. By causation we mean the semantic category which expresses the causal relationships between the fundamentals of non-linguistic reality. The causation of anger in Polish can be indicated by means of verbs, phraseological units and syntactic constructions that include the name of the emotion and an auxiliary verb. The purpose of this study is to analyse the syntactic structure of communicative situations of causation of anger. We divide them into agentive and non-agentive (depending on the presence or absence of an agent). In the semantic structure of agentive communicative situations, we distinguish an agent, a causer, an experiencer, and a predicate. In non-agentive communicative situations, the agent is absent. Each component of this semantic structure has its own syntactic implementation. An agent is an actant that exerts emotional influence. An experiencer is someone who experiences an emotional state. A causer, condition or object that causes an emotional state. When analyzing the linguistic objectification of the causation of emotions, the causator plays an important role. All of the analysed constructions were divided into three groups: agentive split constructions, agentive unsplit constructions and non-agentive constructions. Split constructions refer to those in which the agent and causer are separate actants, while unsplit ones refer to those in which these semantic roles are combined into one actant. The results of the study show that the most numerous group among the examples is that of non-agentive constructions.

Key words: causative; causer; agent; agentive; non-agentive; split; unsplit.

Постановка проблеми. Емоції, не важливо, чи вони несуть у собі щось позитивне, чи негативне, це невід’ємна частина нашої натури, і гнів не є виключенням. Більшість психологів та психотерапевтів говорять про те, що гнів – це цілком здорова емоція, яка доволі часто викликає осуд та несхвалення в суспільстві. Але гнів приносить користь людині лише в невеликих об’ємах. Для того, щоб не перейти межу та вміло керувати своїм гнівом людина повинна знайти та розібратися з причиною його виникнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський психолог Керол Ізард, вивчаючи психологію емоцій, визначає гнів як фундаментальну емоцію. Вчений пише про те, що гнів – це негативний емоційний стан, який протікає у формі афекту. Такий стан зазвичай спричиняється раптовим виникненням серйозної перешкоди на шляху до задоволення виключно важливої для суб’єкта потреби. Серед причин, які можуть викликати гнів, К. Ізард виділяє такі: нанесені людині образи, несправедливі дії та вчинки оточуючих осіб [3].

Український богослов, письменник, поет і науковець Феофан Прокопович у восьмому розділі першого тому своєї праці «Філософські твори у трьох томах», апелюючи до Аристотеля та його «Риторики», відносить гнів, ненависть та обурення до почуттів другого класу, називаючи обурення «видом благородного гніву, коли нас зворушує негідність об’єкта», а гнів та ненависть – почуттями, які не можуть існувати одне без одного [2, с. 316]. Науковець пише про особливі фактори збудження гніву, до яких відносить зневагу, презирство, зарозумілість, моральне падіння людини, гнів на тих, хто радіє з нашого горя, перешкоджає нам у досягненні певної мети, пригнічує бідних. Протилежним до ненависті та гніву почуттям Ф. Прокопович вважає співчуття [2, с. 317–318, 322].

Розглядаючи гнів з мовознавчої точки зору в універсальному словнику польської мови знаходимо таке визначення: *gniew – gwałtowna reakcja na jakiś przykry bodziec zewnętrzny wyrażająca się niezadowolaniem i agresją* [6].

Польська лінгвістка Агнешка Миколайчук у праці «Gniew we współczesnym języku polskim», аналізуючи ознаки гніву в польській мові, робить висновок про те, що гнів може стати причиною розладу в функціонуванні людського організму. У творах польських авторів А. Миколайчук знаходить наступні прояви гніву: зростання температури тіла, розлади в роботі внутрішніх органів людини, хаотичність рухів її кінцівок, зміна

виразу обличчя, агресивна поведінка. Перелічені прояви гніву дослідниця називає типовими для цієї емоції [4, с. 220–221].

Оксана Лозинська, українська мовознавчиня, аналізуючи фразеосемантичне поле „гнів” у польській мові пише про те, що ця емоція найчастіше виражається мімичними фразеологічними одиницями, які включають у себе рух очей („погляд, що виражає гнів”, „очі, що блищать”) [1, с. 146].

Отже, гнів як емоція має зовнішні та внутрішні прояви, що репрезентуються як на вербальному, так і на невербальному рівнях міжособистісної комунікації.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз синтаксичної структури комунікативних ситуацій каузації гніву, які ми поділяємо на агентивні та неагентивні (в залежності від наявності чи відсутності агенса). У семантичній структурі агентивних комунікативних ситуацій виділяємо агенс, каузатор (або причину), експерієнцер та предикат. У неагентивних комунікативних ситуаціях агенс відсутній. Кожен компонент цієї семантичної структури має свою синтаксичну реалізацію. Агентивні конструкції, своєю чергою, ми поділяємо на розщеплені та нерозщеплені. У нерозщеплених конструкціях агенс і каузатор поєднуються, а в розщеплених – виступають окремо. Розглянемо докладно морфо-синтаксичне вираження кожного з актантів, що належать до семантичних структур комунікативних ситуацій каузації гніву в польській мові. Матеріал для дослідження було зібрано з Національного корпусу польської мови [5].

Вклад основного матеріалу. Морфо-синтаксичне вираження агенса в агентивних розщеплених конструкціях.

Агенсом найчастіше виступають іменники – назви істот, які на синтаксичному рівні займають позицію підмета. Іменники можуть бути як власними, так і загальними назвами. Також агенс може виражатися іменниково-прикметниковими конструкціями, напр.:

„Przestali grabić cerkwie, a chociaż jakiś czas temu przyjęli wiarę Mahometa, *lud ruski* zażywał względnego spokoju, chyba że rozgniewał czymś nowych panów” [W. Jabłoński. Ogród miłości], „Poszło o jedno nieudane zagranie, którym *były premier* strasznie rozgniewał obecnego premiera” [Polityka i obyczaje. Polityka nr 2673].

Іноді у ролі агенса може виступати поєднання вказівного займенника та іменника, напр.:

„*Ten facet* od początku mnie irytuje. Nie znam nikogo, kto by się przed przejściem przez Bramę nie denerwował, nie wiercił, nie zerkał na zegarek i tak

dalej. A ten się nawet nie poci!” [J. Dukaj. W kraju niewiernych].

Агенс у агентивних розщеплених конструкціях на синтаксичному рівні може виступати підметом у складнопідрядному реченні, напр.:

„Mimo to *boy* płakał coraz bardziej, i to Romana wreszcie zgniewało, tym bardziej że usłyszał pukanie w stół” [H. Worcell. Zakłete rewiry], „*To, że Bogna natychmiast przyznała mu słuszność*, zgniewało go jeszcze bardziej” [T. Dołęga-Mostowicz. Świat Pani Malinowskiej].

Оскільки для польської мови досить характерною особливістю є відсутність у реченнях займенників, підмет у таких випадках визначається за допомогою особових закінчень дієслів. Розглянемо декілька прикладів із захованим у закінченні дієслова агенсом.

У поданому нижче прикладі агенс також виражений займенником *on*, на що вказує особове закінчення дієслова в формі минулого часу *miał*:

„*Miał* rację i *to* złościło dziewczynę najbardziej” [M. Wroński. Officium Secretum: pies pański].

У наступному прикладі агенс виражений займенником *ty*, на що вказує особове закінчення дієслова в формі теперішнього часу *dajesz*:

„*Złości* mnie *to*, że *nie dajesz mi dojść do słowa*” [M. Król-Fijewska. Stanowczo, łagodnie, bez lęku].

У поданому нижче прикладі агенс і експерієнцер виступають в одній особі. Ці два актанти виражені особовим займенником у формі знахідного відмінка *go*:

„*Złościło go*, że *zaspał*, przez co same rano stało się praktycznie samym południem” [A. Sapkowski. Miecz przeznaczenia].

Морфо-синтаксичне вираження причини (каузатора) в агентивних розщеплених конструкціях.

Каузатором на морфологічному рівні можуть виступати конструкції, що включають у себе іменники (власні та загальні назви), прикметники та займенники. На синтаксичному рівні каузатор у більшості випадків займає позицію непрямого додатка, напр.:

„*Niewdzięcznością* rozgniewał monarchę zatwardziały błazen” [M. Raczyńska. Teleoligarhia], „*Sportowca* zbulwersowało *zachowanie włodarzy gminy*” [L. Zer. Tygodnik Tucholski nr 669].

Можна знайти приклади, в яких каузатор на синтаксичному рівні виражений частиною складного речення, яке знаходиться в препозиції до речення з каузативним дієсловом, напр.:

„*Ale wtedy spojrzal na mnie prawie złym okiem*, tak że nawet uczułam, jak moja twarz poczęła zamarzać. Trochę *to* mnie ubawiło,

trochę pogniewało” [M. Choromański. Zazdrość i medycyna], „*Julek zdał sobie sprawę, że Marian może mieć rację*. Rozgniewało go *to*, więc żeby sobie ulżyć, kopnął z impetem kamień, leżący na drodze” [I. Jurgielewiczowa. Ten obcy].

Або може виражатися цілим реченням без підмета, в ролі якого виступає агенс, напр.:

„*Nikt nie przyszedł*. Zgniewało *to* Jasińczyka” [I. Newerly. Pamiętka z Celulozy], „*Ula nigdy nie zwraca niczyjej uwagi, zawsze trzyma się na boku*. Pęstkę nieraz *to* nawet złościło” [I. Jurgielewiczowa. Ten obcy], „*Młody człowiek wciąż siedział pod brzozą, tylko w jego żrenicach zapaliły się jak gdyby ogniki*. *Kpił z niej po prostu*. *To* ją jeszcze bardziej rozgniewało” [J. Iwaszkiewicz. Brzezina i inne opowiadania Kochankowie].

Варто сказати про вказівний займенник *to* при каузативних дієсловах. Цей займенник виступає підметом, але він не є агенсом чи каузативом. Він виступає лише як вказівка на справжній агенс чи каузатор.

Каузатор також може виражатися за допомогою відносного займенника *co*, який виступає в ролі підмета:

„*Minister miał się zorientować i oddzwonić, czego nie uczynił do tej pory*. *Co* barona wzburzyło” [J. Solska. Polityka nr 2437].

Серед опрацьованого матеріалу є група однотипних прикладів складнопідрядних речень з підрядним з'ясувальним, які з'єднуються між собою за допомогою сполучника *że*. Каузатором у таких випадках виступає уся підрядна частина речення без підмета, в ролі якого виступає агенс, напр.:

„*Złościło go, że nie chcesz mieszkać z nim w Warszawie*” [T. Świtanie, przemijanie], „*Złościło ją, że ledwie opłukane wrzucają do garnków, że nie potrafią kapusty poszatkować nożem cienko, jak listki tytoniu na skręta*” [W. Żukrowski. Za kurtyną mroku. Zabawa w chowanego], „*Złościło go, że nie wie, co mówią wieczorami, co robią i jakie snują plany*” [T. Kwiatkowski. Panopticum].

Морфо-синтаксичне вираження агенса та причини (каузатора) в агентивних нерозщеплених конструкціях.

У нерозщеплених конструкціях агенс та каузатор поєднуються в одному актанті і на синтаксичному рівні можуть виступати в ролі підмета. Морфологічно вони можуть виражатися іменниками, займенниками, або поєднанням іменників – власних і загальних назв, напр.:

„*Synaja* rozgniewał jakiś *handlarz świń*” [H. Worcell. Zakłete rewiry], „*Bardzo mnie rozgniewał ten Francuz*” [T. Konwicki. Wiatr i pył], „*W każdym bądź razie Napoleon źle zrobił*.

Rozgniewał Rosję, choć myślę, że konflikt był nieunikniony” [Estera. Blokada kontynentalna].

Є приклади, в яких агенс і каузатор можуть знаходитися в попередньому реченні та на синтаксичному рівні також займати позицію підмета, напр.:

„*Władysław* był szczerze zasmucony tą niefortunną audiencją. Generała tylko rozgniewał i może źle usposobił na przyszłość” [W. Gąsiorowski. *Pigularz*].

Морфо-синтаксичне вираження причини (каузатора) в неагентивних конструкціях.

У таких конструкціях причина може виражатися іменниками, займенниками або прикметниково-іменниковими конструкціями. На синтаксичному рівні каузатор зазвичай займає позиції кількох членів речення, найчастіше – підмета та додатка, напр.:

„*Niecierpliwiła* mnie ta zwłoka i złościło *gderanie ludzi w kolejkach*” [J. Stawiński. *Piszczyk*], „*Jedno, co* mnie wkurzyło, a zarazem przeraziło, *to stanowisko pewnej partii*, która po raz kolejny dała wyraz swej "elastyczności"” [R. Romuald-Dadaczyński. *Czas Ostrzeszowski* nr 200649].

Є приклади, в яких каузатор виступає в ролі підмета та означення, напр.:

„*To odkrycie* najpierw go rozgniewało, potem zatrwożyło; było to tak, jakby kapitan okrętu wpadł na trop, że ktoś z załogi wysłał poza jego wiedzę sygnały i jest w kontakcie z ludźmi, od których on zależy” [J. Parandowski. *Niebo w płomieniach*], „*Jasne, że Dorotę złościło milczenie matki i te ważne, rzecz można, badawcze spojrzenia*” [E. Nowacka. *As w rękawie*], „*Złości cię twoja pamięć*, która podsuwa ci obrazy widziane niedawno, wiesz, że jest niedoskonała” [I. Iredyński. *Dzień oszusta. Człowiek epoki*], „...*ten podstępny atak* tak nas rozgniewał, że rzuciliśmy się w pław do naruszającej już nasze wody terytorialne wrogiej feluki” [A. Czcibor-Piotrowski. *Cud w Esfahani*].

Можна також знайти приклади, в яких каузатор виступає лише в ролі підмета, напр.:

„*Żart* tak rozgniewał króla, że zakazał odtąd używania jakichkolwiek przebrań i teraz wszyscy goście redutowi mogą nosić tylko jednakowe czarne domina” [M. Brandys. *Nieznany Książę Poniatowski*], „*Złości* mnie, wyznam, *myśl*, że utoczył się nimi, przypadkiem i niezastuzenie, jakiś bałwan w typie *Buka von Krossiga*” [A. Sapkowski. *Narrenturm*], „*Sawickiego* rozgniewało *nieposłuszeństwo*” [W. Gąsiorowski. *Rok 1809*].

Каузатор у неагентивних конструкціях може виражатися цілим реченням, напр.:

„*Termometr wskazywał 36 i 6*. Rozgniewało ją *to* – pragnęła chorować teraz i umrzeć”

[M. Kuncewiczowa. *Cudzoziemka*], „*Ale Józinkowi odebrano tę wolność*. I *to* właśnie tak mnie złości” [K. Dunin. *Tabu*].

Є приклади, в яких каузатор може знаходитися в іншому реченні, а в реченні з каузативним дієсловом виражатися з допомогою особового закінчення дієслова-присудка. У поданому нижче прикладі каузатор виражений займенником *on*, на що вказує особове закінчення дієслова в формі минулого часу *dzwonił*, напр.:

„*Z całą pewnością, jak* znam ten świat, *telefon* nie pozwalał im ani na chwilę zapomnieć o tym, co się wydarzyło. *Dzwonił* doprowadzając do szaleństwa” [E. Przybylska. *Dotyk motyla*]

У випадках складнопідрядних речень причина може виражатися підрядним з’ясувальним реченням. У головному вона виражається відносним займенником *co*, який може виступати в ролі підмета або додатка. Власне займенник *co* служить для поєднання головного речення з підрядним, напр.:

„*Jego konie i źrebięta błyszczą jak wysmarowane oliwą, są spalone (co złości ojca), rozbijają boksy z nadmiaru energii i ponoszą podczas jazdy (na co z kolei wścieka się mama, której wierzchwka robi to regularnie)*” [D. Koral. *Wydzieziczeni*], „*Pierwsza część meczu przyniosła cztery remisy, najczęściej po niewielu ruchach, co mocno zezłościło widzów*” [J. Panasewicz. *Mecze i turnieje*].

Також підрядні з’ясувальні речення, якими виражається причина, можуть приєднуватися до головного за допомогою інших сполучних слів, напр.:

„*Złości* nas, *gdy magię, sztukę, którą nauczono nas traktować jako elitarny kunszt, przywilej najlepszych i święte misterium, widzimy w rękach profanów i naturszczyków*” [A. Sapkowski. *Miecz przeznaczenia*], „*Dlatego* tak bardzo irytuje mnie teraz, *kiedy ryczałtowo odsądza się od czci i wiary jakieś kategorie ludzi określane prostymi liczmanami – czerwoni, różowi, czarni*” [A. Michnik. *Między Panem a Plebanem*].

Висновки і перспективи. Аналізуючи морфо-синтаксичне вираження каузатора та агенса в польській мові ми виокремили три групи: агентивні розщеплені конструкції, агентивні нерозщеплені конструкції та неагентивні конструкції. Розщепленою є така конструкція, в якій агенс та каузатор виступають як окремі актанти, а нерозщепленою – така, в якій ці семантичні ролі поєднуються в одному актанті.

В агентивних розщеплених конструкціях аналіз агенса показав, що цей актант на синтаксичному рівні завжди займає позицію підмета. На

морфологічному рівні агенс виражається іменниками (назвами істот, власними та загальними назвами). Каузатор в агентивних розщеплених конструкціях на синтаксичному рівні репрезентується непрямими додатками або цілими реченнями, які найчастіше знаходяться в препозиції до речень з каузативним дієсловом. Також каузатор може виражатися підрядними з'ясувальними реченнями.

В агентивних нерозщеплених конструкціях агенс та каузатор поєднуються в одному актанті,

який на синтаксичному рівні може займати позицію підмета або непрямого додатка.

У неагентивних конструкціях каузатор на синтаксичному рівні може займати позицію підмета або поєднання підмета з додатком чи підмета з означенням. Найбільшу групу становлять конструкції з каузатором, який виступає у ролі підрядного з'ясувального речення.

Результати дослідження показали, що з-поміж розглянутих нами прикладів, найчисленнішу групу становлять саме неагентивні конструкції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лозинська О. Фразеосемантичне поле „гнів“ у польській мові (на матеріалі польської кінематографічної фразеології). *Zielonogórskie seminaria językoznawcze*, 2016. С. 137–150.
2. Прокопович Ф. Філософські твори у трьох томах. Т. 3. Київ, 1981. 524 с.
3. Izard C. *The psychology of emotions*. New York, 1991.
4. Mikołajczuk A. *Gniew we współczesnym języku polskim: analiza semantyczna*. Warszawa, 1999. 256 s.
5. Narodowy Korpus Języka Polskiego. URL: <https://nkjp.pl> (дата звернення 10.12.2024).
6. Uniwersalny Słownik Języka Polskiego. URL: <https://usjp.pwn.pl> (дата звернення: 10.12.2024).